

ELITA PZPR W LATACH 1948–1955 – MECHANIZMY ZMIAN KADROWYCH¹

Mirosław Szumiło

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie

ABSTRACT

THE ELITE OF THE POLISH UNITED WORKERS' PARTY IN THE YEARS 1948–1955: MECHANISMS OF PERSONNEL CHANGES

In the years 1948–1956, the system of totalitarian Communist rule in Poland entered a phase of stabilization. That did not mean, however, any stagnation of personnel movement within the power elite. The Polish United Workers' Party (PUWP) was characterized by a very high circulation of people inside its elite. As a result, in the years 1949–1955 two-thirds of the elite were changed. In this text we describe the mechanisms of personnel changes, the role of former activists of the Polish Socialist Party in the elite of the PUWP, the frequency and scale of staff movements, the criteria for getting promoted into the elite and reasons for being degraded. The personnel changes were not groundbreaking as regards quality. The dominant positions still belonged to representatives of a single generation: the former activists of the Communist Party of Poland. The basic criteria for the promotion were, in fact, ideological factors and personal relations. Professionalism and experience played a secondary role.

Key words: elite, Polish United Workers' Party, mechanisms of personnel changes.

Słowa kluczowe: elita, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza, mechanizmy zmian personalnych.

Okres od utworzenia PZPR w grudniu 1948 do śmierci Bolesława Bieruta w marcu 1956 roku jest traktowany jako etap stabilizacji totalitarnego systemu władzy komunistycznej w Polsce. W powszechnym odbiorze oznacza to m.in. brak istotnych zmian personalnych w elicie władzy. Znaczącą wymianę kadr partyjnych kojarzymy

¹ Artykuł powstał na podstawie kwerendy przeprowadzonej w ramach projektu badawczego własnego nr NN 108224240 pt.: Elita PPR i PZPR w latach 1944–1970, finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki.

natomiast z początkiem rządów Władysława Gomułki po tzw. przełomie październikowym w 1956 roku. W rzeczywistości jednak okres rządów bierutowskiego kierownictwa charakteryzował się bardzo dużą cyrkulacją kadr wewnątrz elity PZPR, w wyniku czego w latach 1949–1955 wymieniono 2/3 jej składu personalnego. W niniejszym tekście postaram się scharakteryzować mechanizmy dokonanych wówczas zmian kadrowych.

W pierwszej kolejności postaram się określić, jaką rolę w elicie PZPR odgrywali włączeni do niej działacze PPS, a następnie scharakteryzuję częstotliwość i skalę ruchów kadrowych oraz obowiązujące wówczas kryteria awansu do elity i przyczyny degradacji. Analizie poddano elitę PZPR w okresie od powstania tej partii w grudniu 1948 do końca 1955 roku. Przesunięcia personalne dokonane po śmierci Bieruta, wiosną 1956 roku, należy bowiem traktować odrębnie, jako element dłuższego procesu zmian kadrowych, obejmującego okres do końca 1957 roku².

Zgodnie z pozycyjną metodą wyodrębniania elit³ do rzeczywistej elity PZPR zaliczam osoby zajmujące najwyższe pozycje w aparacie władzy komunistycznej – zarówno w instancjach partyjnych, jak i w organach władzy państwowej, które były ściśle podporządkowane kierownictwu partii. Tak zdefiniowana elita dzieliła się na cztery segmenty: aparat partyjny, aparat władzy państwowej (administracja rządowa, Rada Państwa), aparat bezpieczeństwa i wojsko. Przedstawiciele wszystkich tych segmentów zasiadali w kierownictwie PZPR (Biurze Politycznym i Sekretariacie KC), stanowiącym rzeczywiste centrum decyzyjne⁴. Pomijam natomiast formalną elitę PZPR, czyli członków statutowych najwyższych instancji partyjnych: Komitetu Centralnego, Centralnej Komisji Kontroli Partyjnej, Centralnej Komisji Rewizyjnej. Instancje te miały bowiem charakter fasadowy, nie posiadając realnego wpływu na władzę w partii i w państwie.

Przeprowadzona poniżej analiza obejmuje zatem następujące stanowiska:

1. Elita aparatu partyjnego: sekretarze KC, kierownicy wydziałów KC, dyrektorzy szkół partyjnych, redaktor naczelny „Trybuny Ludu”, I sekretarze Komitetów Wojewódzkich PZPR;
2. Elita państwowa: członkowie Rady Ministrów, zastępcy przewodniczącego Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego (PKPG), kierownicy ważniejszych urzędów centralnych, członkowie Rady Państwa, prokurator generalny;
3. Elita aparatu bezpieczeństwa: podsekretarze stanu w Ministerstwie Bezpieczeństwa Publicznego i Ministerstwie Spraw Wewnętrznych (a w latach 1954–1956 także zastępcy przewodniczącego i sekretarz Komitetu do Spraw Bezpieczeństwa Publicznego), komendanci główni MO oraz dyrektorzy tzw. departamentów operacyjnych i departamentu kadr;

² Szerzej na ten temat zob. M. Szumiło, *Roman Zambrowski 1909–1977. Studium z dziejów elity komunistycznej w Polsce*, Warszawa 2014, s. 365–370.

³ Zob. A. Pawłowska, *Władza, elity, biurokracja. Studium z socjologii polityki*, Lublin 1998, s. 79.

⁴ Zob. M. Szumiło, *Elita PPR i PZPR w latach 1944–1970 – próba zdefiniowania* [w:] *Elity komunistyczne w Polsce*, red. M. Szumiło i M. Żukowski, Warszawa–Lublin 2015, s. 45–46.

4. Elita Wojska Polskiego: wiceministrowie obrony narodowej, naczelny prokurator wojskowy, prezes Naczelnego Sądu Wojskowego, szefowie: Sztabu Generalnego, Głównego Zarządu Polityczno-Wychowawczego, Departamentu Personalnego MON, Departamentu Służby Sprawiedliwości MON (rozwiązanego w 1950 r.), Głównego Zarządu Informacji WP oraz Oddziału II Sztabu Generalnego WP⁵.

W rezultacie przymusowego zjednoczenia PPR i PPS do komunistycznej elity zostali włączeni byli socjaliści. 21 grudnia 1948 roku kongres założycielski PZPR wybrał centralne władze nowej partii. Formalnie trzymano się przy tym proporcji 2:1 na korzyść byłych działaczy PPR, co było uzasadnione liczebnością obu ugrupowań przed zjednoczeniem. Na 72 wybranych członków Komitetu Centralnego – 49 wywodziło się z PPR, a 23 z PPS. Wśród 53 zastępców członków KC – 36 było z PPR, zaś 17 z PPS⁶. Tego samego dnia odbyło się I plenarne posiedzenie KC PZPR, na którym oficjalnie wybrano członków centralnych organów decyzyjnych. Do Biura Politycznego zgodnie z wcześniejszymi ustaleniami weszło 8 dotychczasowych członków⁷ i 3 zastępców członków Biura Politycznego KC PPR⁸ oraz 3 nowych członków (Józef Cyrankiewicz, Adam Rapacki, Henryk Świątkowski) i 1 zastępca członka (Stefan Matuszewski) z PPS. Pięcioosobowy Sekretariat KC PPR⁹ powiększono do 7 osób, uzupełniając o Cyrankiewicza i Świątkowskiego. Bierut jako przewodniczący KC kierował pracami zarówno Biura Politycznego, jak i Sekretariatu KC. Widzimy zatem, iż w tym wypadku nie przestrzegano przyjętego parytetu. W całym kierownictwie działacze PPR, niezależnie od ich silniejszej pozycji osobistej, dysponowali przewagą liczebną w stosunku 11:4¹⁰.

Na I Plenum KC PZPR, 21 grudnia 1948 roku, dokonano także wyboru 24-osobowego Biura Organizacyjnego KC, trzeciej centralnej instancji decyzyjnej mającej spełniać funkcję pomocniczą wobec Biura Politycznego i Sekretariatu KC. W jego składzie znalazło się 16 ludzi z PPR i 8 z PPS. Biuro w takim składzie nie podjęło jednak działalności, aż do października 1949 roku istniejąc tylko formalnie¹¹. Prawdopodobnie członkowie ścisłego kierownictwa PZPR doszli do wniosku, że organ ten nie jest w stanie spełniać swoich zadań ze względu na zbyt dużą liczebność i obecność w nim byłych pepeesowców, którzy nie do końca byli godni zaufania. Ostatecznie Biuro Organizacyjne podjęło pracę 4 października 1949 roku i w praktyce funkcjonowało z przerwami i w zmniejszonym składzie do 31 marca 1951 roku.

⁵ Ibidem, s. 46–54.

⁶ Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), KC PZPR, 237/I-1, Kongres PZPR, sprawozdanie Komisji Skrutacyjnej, k. 1158–1164.

⁷ Jakub Berman, Bolesław Bierut, Franciszek Jóźwiak, Hilary Minc, Stanisław Radkiewicz, Marian Spychalski, Roman Zambrowski, Aleksander Zawadzki.

⁸ Hilary Chełchowski, Franciszek Mazur, Edward Ochab.

⁹ W składzie: Berman, Bierut, Minc, Zambrowski, Zawadzki.

¹⁰ K. Persak, *Struktura i skład centralnych instancji decyzyjnych KC PZPR* [w:] *Centrum władzy w Polsce 1948–1970*, red. A. Paczkowski, Warszawa 2003, s. 25.

¹¹ Ibidem, s. 21–24.

Wszystko wskazuje na to, że wówczas ostatecznie przestało się zbierać, chociaż formalnie istniało aż do II Zjazdu PZPR w marcu 1954 roku¹².

Formalnie obowiązująca proporcja 2:1 nie znalazła zastosowania przy obsadzie kadry kierowniczej aparatu partyjnego. Tylko jeden socjalista (Marian Rybicki) został kierownikiem Wydziału Samorządowo-Administracyjnego KC¹³. Zaledwie dwóch pepeesowców otrzymało stanowiska I sekretarzy KW: Stefan Matuszewski w województwie warszawskim oraz Stanisław Kowalczyk w województwie krakowskim. Poza tym przewidywano Mieczysława Hoffmana „na województwo lubelskie”, lecz z nieznanym nam przyczyną decyzja Biura Politycznego KC PPR z 19 listopada 1948 roku nie doczekała się realizacji¹⁴. Pięciu działaczy byłej PPS objęło funkcje II sekretarzy KW¹⁵. Już po kilku miesiącach nastąpiły niekorzystne dla pepeesowców przesunięcia. Stanisława Kowalczyka 4 czerwca 1949 roku odstawiono na „boczny tor”. Na jego miejsce przyszedł z aparatu KC do Krakowa Marian Rybicki. Stefana Matuszewskiego 25 kwietnia 1949 roku mianowano natomiast przewodniczącym Komisji Organizacji Masowych KC (na prawach wydziału). W województwie warszawskim zastąpił go pepeerowiec Julian Tokarski. Dopiero w lutym 1950 roku drugim pepeesowcem wśród I sekretarzy KW został posłany do Poznania Feliks Baranowski¹⁶.

Byłych socjalistów nie wprowadzano w ogóle do elity aparatu bezpieczeństwa i do elity WP. Byli natomiast dość licznie reprezentowani w Radzie Ministrów, w której w 1947 roku otrzymali siedem miejsc. Obok członków Biura Politycznego KC PZPR (premiera Cyrankiewicza, ministra żeglugi Rapackiego i ministra sprawiedliwości Świątkowskiego) swoje pozycje w elicie rządowej zachowali także minister skarbu Konstanty Dąbrowski oraz minister pracy i opieki społecznej Kazimierz Rusinek. Dość szybko odwołano zaś ministra administracji publicznej Edwarda Osóbkę-Morawskiego (20 stycznia 1949 r.) i ministra odbudowy Michała Kaczorowskiego (1 kwietnia 1949 r.). Jako rekompensatę pepeesowcy otrzymali stanowisko ministra handlu wewnętrznego dla Tadeusza Dietricha (nominacja 23 lutego 1949 r.). Ponadto 3 stycznia 1951 roku kierownikiem Ministerstwa Przemysłu Rolnego i Spożywczego został Mieczysław Hoffman¹⁷.

Łącznie w latach 1948–1951 do elity PZPR weszło 13 pepeesowców. Za główne kryterium ich akceptacji przez komunistów należy uznać bezwarunkową zgodę na faktyczną likwidację PPS oraz lojalność wobec nowej partii. Lider socjalistów Cyrankiewicz starał się wcześniej prowadzić swego rodzaju grę z kierownictwem PPR, odwołując się dwukrotnie do mediacji ze strony Stalina. Gdy skończyły się

¹² Ibidem, s. 22–24.

¹³ Ponadto Włodzimierz Reczek objął funkcję zastępcy kierownika Wydziału Organizacyjnego, zaś Zofia Wasilkowska – Wydziału Kobiecego.

¹⁴ *Protokoły posiedzeń Biura Politycznego KC PPR 1947–1948*, oprac. A. Kochański, Warszawa 2002, s. 327.

¹⁵ Józef Machno w Szczecinie, Maciej Elczewski we Wrocławiu, Jan Lech w Gdańsku, Stanisław Duniak w Łodzi, Andrzej Werblan w Kielcach, ibidem, s. 327–328.

¹⁶ Później, w lipcu 1951 r., I sekretarzem KW w Koszalinie został jeszcze Maciej Elczewski.

¹⁷ Zob. T. Mołdawa, *Ludzie władzy 1944–1991. Władze państwowe i polityczne Polski według stanu na dzień 28 II 1991*, Warszawa 1991, s. 97–100, 102.

możliwości manewru, przeprowadzał czystkę w swojej partii i deklarował całkowite zerwanie z tradycją przedwojennej PPS, aby zdobyć zaufanie kierownictwa PPR. Jego podstawowym celem było wprowadzenie „głównego jądra działaczy PPS” na stanowiska kierownicze w PZPR¹⁸. Żadnych oporów przed wstąpieniem do PZPR nie mieli z pewnością przywódcy związanej z komunistami tzw. lewicy PPS: Baranowski, Matuszewski i Świątkowski. Matuszewski cieszył się zaufaniem ambasady sowieckiej, którą prawdopodobnie często odwiedzał. Świątkowski według relacji Leona Chajna był człowiekiem słabego charakteru, a ponadto bardzo uległym wobec Bieruta i ścisłego kierownictwa partii ze względu na „haki w życiorysie”¹⁹.

Generalnie zmiany kadrowe w elicie PZPR przeprowadzone w grudniu 1948 roku miały bardzo ograniczony charakter. Wśród I sekretarzy KW dwóch komunistów (Stanisław Łapot w Krakowie i Julian Tokarski w woj. warszawskim) musiało ustąpić miejsca wymienionym wcześniej pepeesowcom: Stefanowi Matuszewskiemu i Stanisławowi Kowalczykowi, lecz po kilku miesiącach powrócili do elity. Poza tym jedyna zmiana dokonała się w Gdańsku, gdzie uznanego za „gomułkowca” Stanisława Januszewskiego zastąpił przywrócony do łask „sekiar” Witold Konopka. Z aparatu KC usunięto kierownika Wydziału Administracyjno-Samorządowego KC PPR Henryka Szafrąńskiego, którego miejsce zajął wspomniany już Marian Rybicki z PPS.

Kluczowe przesunięcia personalne związane z odejściem Gomułki i reorganizacją struktury aparatu centralnego przeprowadzono lub zainicjowano zasadniczo wcześniej, w okresie od września do grudnia 1948 roku. „Gomułkowców” zastępowali wówczas wypróbowani działacze, dla których zaczynał się nowy etap kariery, często prowadzący do kierownictwa PZPR. Na miejsce Zenona Kliszki kierownikiem Wydziału Personalnego (Kadr) KC został Zenon Nowak, Komitet Łódzki po Ignacym Łodze-Sowińskim objął Władysław Dworakowski. Największe zmiany dotknęły tzw. front ideologiczny, kierowany wcześniej przez Władysława Bieńkowskiego. Wydział Propagandy i Prasy podzielono na dwa nowe wydziały: Prasy i Wydawnictw, którego kierownikiem został Stefan Staszewski, oraz Propagandy Masowej – kierowany przez Artura Starewicza. W miejsce Wydziału Oświaty i Kultury powstały aż trzy wydziały: Nauki (kierownik Kazimierz Petruszewicz), Oświaty (Józef Kowalczyk) i Kultury (Lesław Wojtyga)²⁰. Strukturę nadrzędną nad wymienionymi pięcioma wydziałami stanowił Dział Propagandy, Kultury i Oświaty KC, kierowany przez Jerzego Albrechta, którego zastępcą był Jerzy Borejsza²¹. Poza tym w październiku 1948 roku na miejsce awansowanych do KC I sekretarzy KW (Z. Nowaka i J. Albrechta)

¹⁸ Zob. M. Szumiło, *Dokumenty z moskiewskiej teczki Józefa Cyrankiewicza*, „Res Historica” 2013, nr 35, s. 259.

¹⁹ AAN, zbiór akt działaczy ruchu robotniczego, 9021, akta osobowe Leona Chajna, relacja L. Chajna z XII 1980 r., k. 259–262.

²⁰ Dotychczasowy kierownik Wydziału Oświaty i Kultury KC PPR Stefan Żółkiewski został dyrektorem Instytutu Badań Literackich PAN.

²¹ Zob. W. Janowski, A. Kochański, *Informator o strukturze i obsadzie personalnej centralnego aparatu PZPR 1948–1990*, Warszawa 2000.

skierowano do Katowic Ryszarda Strzeleckiego, zaś do Komitetu Warszawskiego Stanisława Zawadzkiego (szefa Departamentu Kadr MON).

Ustalony w grudniu 1948 roku skład kierownictwa partii okazał się dosyć stabilny i utrzymywał się w swym głównym trzonie do roku 1956. Dwóch jego członków utraciło jednak swoje pozycje w elicie władzy w przeciągu kilkunastu miesięcy. 13 listopada 1949 roku, w ramach drugiego etapu walki z „odchYLENIEM pravicowo-nacjonalistycznym”, usunięto z Biura Politycznego dawnego współpracownika Gomułki – Mariana Spychalskiego. W marcu 1950 roku z kierownictwa PZPR wypadł były socjalista Henryk Świątkowski. Wyciągnięto przeciwko niemu pewne fakty z przeszłości. Otóż w latach 1936–1937 współpracował on z wydawanym w Warszawie pismem „Sumienie Społeczne”, które oceniono jako „antysowieckie, białogwardyjskie i kontrrewolucyjne”, ponieważ pojawiały się w nim krytyczne teksty o Związku Sowieckim. Świątkowski po złożeniu pisemnych wyjaśnień i samokrytyki pozostał jednak członkiem KC i ministrem sprawiedliwości²². Na ich miejsce w maju 1950 roku dokooptowano oficjalnie do Biura Politycznego ministra obrony narodowej Konstantego Rokossowskiego i nowego sekretarza KC Zenona Nowaka.

W marcu 1950 roku przeprowadzono też zasadniczą reorganizację centralnych instancji decyzyjnych PZPR. Miejsce zlikwidowanego Sekretariatu KC zajęły dwie nowe instancje: Sekretariat Biura Organizacyjnego (SBO) i Sekretariat Biura Politycznego (SBP). SBO przejął większość dotychczasowych funkcji Sekretariatu KC. Liczba członków SBO uległa zmniejszeniu w porównaniu z Sekretariatem KC z siedmiu do pięciu osób. Zaszły też istotne zmiany personalne. Z dotychczasowych członków Sekretariatu w SBO pozostali tylko Bierut i Zambrowski. Dołączyli do nich trzej nowi sekretarze KC: Zenon Nowak (poprzednio kierownik Wydziału Kadr KC), Franciszek Mazur (kierownik Wydziału Organizacyjnego KC) i Edward Ochab (od stycznia do czerwca 1950 r. szef Głównego Zarządu Politycznego WP)²³.

Sekretariat Biura Politycznego (SBP) był ciałem szerszym niż SBO (9-osobowym) i w praktyce przejął dużą część funkcji Biura Politycznego, które ujmowano jako „bieżące kierownictwo w sprawach ogólnopolitycznych”. Zasiadali w nim wszyscy członkowie SBO oraz czterech dotychczasowych członków Sekretariatu KC: Berman, Minc, Cyrankiewicz i Zawadzki²⁴.

Zdaniem Krzysztofa Persaka zmiany w strukturze i składzie centralnych instancji decyzyjnych PZPR, przeprowadzone wiosną 1950 roku, należy wiązać z przejmowaniem wzorów organizacyjnych aparatu KC WKP(b)²⁵. Wszystko wskazuje jednak na to, że inspirowana przez Moskwę reorganizacja kierownictwa PZPR służyła przede wszystkim zmianie personalnego układu wpływów. 26 lutego 1950 roku ambasador sowiecki w Warszawie, Wiktor Lebiediew, pisał do Stalina: „Bierut powinien uwolnić się z «kotła», w którym się znalazł, przybliżyć do siebie dwóch – trzech towarzyszy Polaków i śmieiej oprzeć się na nich, pozbawiając stopniowo członków

²² AAN, KC PZPR, XIA/122, Sprawa H. Świątkowskiego, 1950 r., k. 15–28.

²³ *Centrum władzy. Protokoły posiedzeń kierownictwa PZPR. Wybór z lat 1949–1970*, oprac. A. Dudek, A. Kocharński, K. Persak, Warszawa 2000, s. 42.

²⁴ K. Persak, *Struktura i skład centralnych instancji...*, s. 26–30.

²⁵ *Ibidem*, s. 26.

skupionej wokół niego trójki sławy, iż są «niezastąpieni»²⁶. Tak więc głównym celem zmian było osłabienie pozycji Bermana, Minca i Zambrowskiego, a tym samym ograniczenie ich wpływu na Bieruta.

Skład osobowy i kształt kierownictwa uformowany wiosną 1950 roku utrzymywał się w zasadzie przez cztery lata. Pewne ograniczone zmiany wprowadzono tylko w połowie tego okresu. 15 czerwca 1952 roku grono zastępców członków Biura Politycznego rozszerzono o Władysława Dworakowskiego, dotychczasowego kierownika Wydziału Organizacyjnego KC. Był on drugim, obok Chełchowskiego, autentycznym „krajowcem” w kierownictwie partii. Obydwaj przez cały okres wojny przebywali w okupowanym kraju. Dworakowski został jednocześnie wprowadzony do Sekretariatu Biura Organizacyjnego, lecz już po kilku miesiącach utracił tę funkcję, pozostając jednak w Biurze Politycznym. 24 listopada 1952 roku ustalono bowiem nowy skład personalny Sekretariatu Biura Organizacyjnego KC PZPR, do którego weszli: Jakub Berman, Bolesław Bierut, Franciszek Mazur, Edward Ochab, Edmund Pszczółkowski i Roman Zambrowski. Zupełnie nowym człowiekiem w tym gronie był tylko Pszczółkowski, poprzednio (od 8 czerwca 1950 r.) kierownik Wydziału Rolnego KC²⁷.

Ponad rok później kolejne przesunięcia personalne wewnątrz kierownictwa zostały zainspirowane ponownie przez Moskwę. Ambasador sowiecki w Warszawie, Gieorgij Popow, słał do centrali kolejne raporty, w których donosił o opanowaniu polskiego kierownictwa przez Żydów²⁸. Prawdopodobnie świadomie zamierzał wpisać się w antysemicki kurs Kremla, zapoczątkowany przez Stalina, a kontynuowany przez Chruszczowa. Podczas wizyty w Moskwie 28 grudnia 1953 roku Bierut otrzymał odpowiednie zalecenia dotyczące reorganizacji i zmian personalnych we władzach PZPR²⁹. Zrealizowano je na II Zjeździe PZPR (10–17 marca 1954 r.). Przywrócono wówczas starą uproszczoną strukturę instancji decyzyjnych, likwidując istniejące od marca 1951 roku tylko na papierze Biuro Organizacyjne KC. W miejsce Sekretariatu BP i Sekretariatu BO powstał ponownie Sekretariat KC. Biuro Polityczne, po usunięciu Stefana Matuszewskiego, składało się odtąd z 13 członków³⁰ i 2 zastępców członków³¹. W Sekretariacie KC zasiadały zaledwie 4 osoby: Bierut, Dworakowski, Mazur i Ochab³².

²⁶ *Pismo ambasadora ZSRS w Warszawie Wiktora Lebiediewa do Józefa Stalina* [w:] *Polska w dokumentach z archiwów rosyjskich 1949–1953*, wybór i oprac. A. Kochański, G.P. Muraszko, A.F. Noskova, A. Paczkowski, K. Persak, Warszawa 2000, s. 74.

²⁷ K. Persak, *Struktura i skład centralnych instancji...*, s. 30–31.

²⁸ Zob. *Pis'mo G.M. Popowa i M.W. Zimianina W.M. Mołotowu o niektórych itogach i perspektywach rozwoju Polski* [w:] *Sowietskij faktor w Wostocznoj Jewropie (1944–1953). Dokumenty*, red. T. Wołokitina, t. 2, Moskwa 2002, s. 859–861; *Priezidium CK KPSS 1954–1964. Czernowyyje protokolnyje zapisi zasiedanij. Stienogrammy*, t. 1, red. A. Fursenko, Moskwa 2004, s. 882.

²⁹ A. Paczkowski, *Zalecono towarzyszowi Bierutowi, „Polityka”* 2002, nr 37, s. 72–74. Zob. także *Sowietskij faktor...*, t. 2, s. 874–877.

³⁰ Berman, Bierut, Cyrankiewicz, Dworakowski, Józwiak, Mazur, Minc, Nowak, Ochab, Radkiewicz, Rokossowski, Zambrowski, Zawadzki.

³¹ Chełchowski i Rapacki.

³² K. Persak, *Struktura i skład centralnych instancji decyzyjnych KC PZPR...*

Powyższe zmiany oznaczały formalne odsunięcie Bermana i Minca na boczny tor, chociaż w rzeczywistości zachowali oni nadal znaczne wpływy³³. Zdecydowanie osłabła natomiast pozycja Zambrowskiego, który nie wszedł do Sekretariatu KC. W końcu 1954 roku rozwiązano kierowaną przez niego Komisję Specjalną do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym. Wyraźnie wzrosła rola Ochaba i Mazura, natomiast Dworakowski już w listopadzie 1954 roku odszedł z Sekretariatu i został przewodniczącym Komitetu do Spraw Bezpieczeństwa Publicznego. Od lutego 1955 roku w pracach Biura Politycznego nie uczestniczył Radkiewicz, zwolniony w związku z rozwiązaniem Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego. W ramach promocji nowych kadr 25 stycznia 1955 roku mianowano dwóch tzw. młodych sekretarzy KC: Jerzego Morawskiego (37 lat) i Władysława Matwina (39 lat)³⁴.

Skala rotacji personalnej w powiązanych z kierownictwem PZPR centralnym aparacie partyjnym była natomiast dość znaczna, zwłaszcza w pierwszych dwóch latach. Liczba nominacji personalnych przedstawiała się następująco: w roku 1949 – 7; 1950 – 11; 1951 – 5; 1952 – 8; 1953 – 3; 1954 – 8; 1955 – 6. Tylko w pięciu wypadkach mianowania te były związane z utworzeniem nowego wydziału. W 1949 roku panowała jeszcze względna stabilizacja. Zmiany na stanowisku kierownika zachodziły głównie w drugorzędnych wydziałach: Samorządowo-Administracyjnym i Socjalnym, a także w kierownictwie CKKP. Największy ruch kadrowy panował w 1950 roku, kiedy to wymieniono m.in. kierowników kluczowych wydziałów: Kadr, Organizacyjnego, Rolnego. W następnych latach nieco osłabł. Do znaczącej wymiany kierowników wydziałów doszło ponownie w 1954 roku. W rezultacie rotacji w końcu 1953 roku na 23 jednostki organizacyjne centralnego aparatu tylko 7 z nich wciąż pozostawało pod kierownictwem szefów mianowanych w grudniu 1948 roku, zaś w końcu roku 1955 pozostało już tylko 2 „weteranów” z PPR: Tadeusz Daniszewski i Celina Budzyńska³⁵.

Częstotliwość przetasowań personalnych na stanowiskach I sekretarzy KW PZPR była jednak znacznie większa. W 1949 roku dokonano 16 nominacji, w 1950 aż 18; 1951 – 12; 1952 – 11; 1953 – 7. W 1954 roku na krótko zapanowała stabilizacja (tylko jedna zmiana), lecz już w roku 1955 znów przeprowadzono 11 przesunięć. Na przełomie 1949 i 1950 roku w województwach: bydgoskim, łódzkim, szczecińskim i warszawskim funkcję I sekretarza pełniły w ciągu roku kolejno 3 osoby. Ruchliwość ta miała w dużym stopniu charakter „poziomy”. W sumie w ciągu 7 lat przez stanowiska I sekretarzy KW przewinęło się 56 działaczy, z których 20 pełniło tę funkcję w 2 województwach, 6 – w 3, zaś Jerzy Pryma „zaliczył” aż 4 województwa. Jedynie 2 sekretarzy przetrwało na swoim stanowisku od chwili utworzenia ich komitetów w 1950 aż do 1956 roku (Feliks Lorek w Zielonej Górze i Roman Nowak w Opolu). Długo wytrwał także Józef Olszewski w Katowicach (od 1950 do 1957 r.)³⁶.

³³ J. Sobór-Świdarska, *Jakub Berman. Biografia komunisty*, Warszawa 2009, s. 414–416, 421–422, 431–432.

³⁴ Relacja Jerzego Morawskiego (w zbiorach autora).

³⁵ Obliczenia na podstawie: W. Janowski, A. Kochański, op. cit.

³⁶ Ustalenia autora na podstawie analizy zmian personalnych w aparacie PZPR. Szerzej na temat I sekretarzy KW PZPR w omawianym okresie zob. M. Szumiło, *Pierwsi sekretarze komitetów woje-*

Dużą liczbę nominacji personalnych możemy zaobserwować również w elicie rządowej. Ogromna większość z nich była jednak konsekwencją kilku reorganizacji struktury Rady Ministrów oraz ciągłej rozbudowy liczby resortów. Największa rotacja miała miejsce w roku 1949 (14 nominacji ministerialnych), nieco mniejsza w kolejnych latach (1950 – 10; 1951 – 8). Przede wszystkim obsadzano wówczas nowe resorty i powołaną do życia w 1949 roku Państwową Komisję Planowania Gospodarczego. Dzięki tej ostatniej pojawiło się w elicie rządowej 6 nowych stanowisk – przewodniczący i 5 równorzędnych ministrom zastępców przewodniczącego PKPG. Tylko 6 ministrów odwołano w tym okresie z przyczyn politycznych. W 1952 roku dokonano 12 zmian w składzie rządu, spowodowanych głównie przez powołanie nowego gabinetu, w którym premierem został Bolesław Bierut. Zwiększono wtedy do 8 liczbę wicepremierów, a działacze PZPR przejęli 4 z 8 resortów obsadzanych przez partie satelickie. W następnych latach sytuacja trochę się ustabilizowała. W 1953 roku mianowano 5 ministrów, w 1954 również 5, zaś w 1955 – 4³⁷.

W porównaniu z aparatem partyjnym i rządem znacznie większa ciągłość kadrowa panowała w elicie aparatu bezpieczeństwa. W latach 1949–1953 dokonano w niej w sumie 17 nominacji personalnych, przy czym 4 z nich były skutkiem powołania nowych departamentów. Pięć osób trwało nieprzerwanie na zajmowanych przez siebie stanowiskach od 1944–1945 do 1954 roku (wiceministrowie Mieczysław Mietkowski i Roman Romkowski; dyrektorzy departamentów: Julia Brystygier, Mikołaj Orechwa, Józef Różański). W końcu 1954 roku, w rezultacie audycji pułkownika Józefa Światły w Radiu Wolna Europa, podjęto decyzję o rozwiązaniu MBP i stworzeniu nowego organu – Komitetu ds. Bezpieczeństwa Publicznego. Powołano także odrębne Ministerstwo Spraw Wewnętrznych. Pomimo odwołania ministra Radkiewicza, jak również trzech jego zastępców i dwóch najbardziej skompromitowanych dyrektorów departamentów, do radykalnej wymiany kadry „bezpieki” nie doszło. Przewodniczącym KdsBP został, co prawda, dotychczasowy sekretarz KC Władysław Dworakowski, a jego I zastępcą kierownik Wydziału Organizacyjnego KC Antoni Alster, ale dwaj pozostali zastępcy (Jan Ptasieński i Witold Sienkiewicz) należeli do elity resortu już od kilku lat³⁸. W gronie dziesięciu dyrektorów departamentów, powołanych z początkiem 1955 roku, znalazło się tylko dwóch nowych ludzi. Do końca tegoż roku awansowano jeszcze trzy osoby³⁹.

W latach 1949–1955, w rezultacie 17 decyzji personalnych, wymieniono stopniowo niemal całą elitę WP (z wyjątkiem generała Stanisława Popławskiego). Zasadnicze zmiany wiązały się z odejściem w 1949 roku wiceministra Mariana

wódkich PZPR w latach 1948–1970 – portret socjologiczny [w:] *Partia, państwo, społeczeństwo*, red. K. Rokicki, Warszawa 2016.

³⁷ Szerzej na temat zmian w składzie rządu w latach 1949–1955 zob. T. Mołdawa, op. cit., s. 99–109, 176.

³⁸ W świetle wspomnień Jana Ptasieńskiego Dworakowski, nieorientujący się w sprawach „resortu”, był w istocie figurantem. Komitetem kierował faktycznie Alster jako człowiek „obrotny” i pozostający w bliskich stosunkach osobistych z wieloma członkami Biura Politycznego; Archiwum prywatne Jana Ptasieńskiego, J. Ptasieński, *Moja praca w bezpieczeństwie*, s. 173–174.

³⁹ Obsada stanowisk w aparacie bezpieczeństwa zob. *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 1, 1944–1956, red. K. Szwaagrzyk, Warszawa 2005, s. 77–96.

Spychalskiego, a następnie ministra Michała Roli-Żymierskiego. Nowy szef MON Konstanty Rokossowski doprowadził do ponownego zwiększenia roli oficerów sowieckich, nienależących do PZPR. W 1950 roku nowym szefem GZI został Dymitr Wozniesieński, zaś prezesem NSW Wilhelm Świątkowski⁴⁰. Na czele wywiadu wojskowego (Oddziału II, a następnie Zarządu II SG) stał Konstantin Kasznikow, a po nim kolejno Igor Suchacki (1951) i Fiodor Wiedmied (1953). Po wyjeździe Władysława Korczyca do ZSRS od 1952 roku obowiązki szefa Sztabu Generalnego pełnił Borys Pigarewicz, którego w roku 1954 zastąpił Jerzy Bordziłowski. Pozostałe zmiany wynikały głównie z rotacji na stanowiskach szefa Departamentu Personalnego MON i szefa GZP WP, przez które przewinęło się łącznie siedem osób.

W sumie w omawianym okresie podjęto 225 różnego rodzaju decyzji personalnych dotyczących przesunięć na stanowiskach zaliczanych do rzeczywistej elity PZPR (zob. Tabela 1). Największy ruch kadrowy panował wyraźnie w pierwszych 2 latach, kiedy to przeprowadzono 93 zmiany personalne. Osłabł on poważnie w latach 1951–1952, a w latach 1953–1954 można nawet mówić o względnej stabilizacji. Jak widzimy, wyglądało to trochę odmiennie w poszczególnych segmentach elity.

Tabela 1. Częstotliwość zmian personalnych w elicie PZPR w latach 1949–1955

Liczba zmian w roku:	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	Ogółem:
aparatus centralny	7	11	5	7	3	8	6	47
I sekretarzes KW	16	18	12	11	7	1	11	76
elita państwa	14	10	8	12	5	5	4	59
elita „bezpieki”	5	4	3	1	4	5	6	26
elita WP	3	5	1	2	3	2	1	17
Razem:	45	48	29	33	22	21	28	225

Źródło: Ustalenia autora na podstawie analizy decyzji personalnych kierownictwa PZPR.

Zmiany w aparacie centralnym były głównie związane z rotacją kadr w ramach całej elity. Pięciu kierowników wydziałów spotkał awans w postaci wejścia do SBO lub Sekretariatu KC (W. Matwina, F. Mazura, Z. Nowaka, W. Dworakowskiego, E. Pszczółkowskiego). Kilkunastu skierowano do pełnienia odpowiedzialnych funkcji na innych odcinkach, np. Hilary Chełchowski i Stanisław Łapot zostali wiceprezesami Rady Ministrów, Waław Lewikowski wiceministrem bezpieczeństwa publicznego, Antoni Alster wiceprzewodniczącym KdsBP, Wiktor Kłosiewicz przewodniczącym Centralnej Rady Związków Zawodowych. Stanowiska ministerialne objęli także m.in. Mieczysław Popiel i Julian Tokarski. Spośród odwoływanych

⁴⁰ J. Poksiński, *Rola oficerów radzieckich w organach represji ludowego Wojska Polskiego w latach 1944–1956* [w:] *Elity władzy w Polsce a struktura społeczna w latach 1944–1956*, red. P. Wójcik, Warszawa 1992, s. 390–391, 395–396.

z terenu I sekretarzy KW kilkunastu także trafiło do innych segmentów elity: czterech na stanowiska kierowników wydziałów KC (W. Dworakowski, A. Kuligowski, S. Pawlak, W. Titkow), czterech do elity rządowej (F. Baranowski, W. Jarosiński, M. Minor, S. Zawadzki), dwóch do aparatu bezpieczeństwa (Jan Ptasieński, Witold Sienkiewicz), zaś Karol Bąkowski został szefem Głównego Zarządu Informacji WP. Kilku zostało natomiast skierowanych na dwuletni kurs do Szkoły Partyjnej przy KC PZPR.

Dla wielu kierowników i I sekretarzy KW odejście ze stanowiska oznaczało jednak degradację i wypadnięcie z elity. Przyczyny były oczywiście bardzo zróżnicowane i nie zawsze są łatwe do ustalenia. W kilku wypadkach rozwiązano kierowane przez nich wydziały KC. Większość degradacji, podobnie jak w okresie do 1948 roku, wynikała po prostu z nieudolności, braku umiejętności organizacyjnych i kierowniczych czy też nieradzenia sobie z trudnymi problemami. W niektórych sytuacjach można dostrzec podtekst polityczny związany z walką wewnątrzpartyjną i „grzechami” z przeszłości.

Dwóch wpływowych działaczy z całą pewnością odsunięto na boczny tor z powodu ich powiązań z Gomułą i Spychalskim w okresie działalności w podziemnej PPR. Ryszard Strzelecki 13 lutego 1950 roku został zwolniony ze stanowiska I sekretarza KW w Katowicach. Po dwóch miesiącach oczekiwania otrzymał posadę podsekretarza stanu w Ministerstwie Komunikacji⁴¹. Jerzy Albrecht utracił funkcję koordynatora pięciu wydziałów KC tworzących tzw. front ideologiczny. W maju 1950 roku objął prestiżowe, ale pozbawione większych wpływów, stanowisko przewodniczącego Prezydium Rady Narodowej m. st. Warszawy⁴². Jako protegowany Spychalskiego, w maju 1950 roku został również zdymisjonowany szef GZI Stefan Kuhl. Innym odsuniętym „krajowcem” był przewodniczący Zarządu Głównego ZMP Janusz Zarzycki, przeniesiony na stanowisko prezesa Centralnego Urzędu Szkolenia Zawodowego.

Julian Kole w swoim życiorysie podawał, że w 1951 roku sam odszedł ze stanowiska kierownika kluczowego Wydziału Ekonomicznego KC z powodu swoich zastrzeżeń „co do niektórych nierealnych założeń planu 6-letniego”⁴³. Józef Światło twierdził natomiast, że Kole został zdegradowany, ponieważ, według zeznań Włodzimierza Lechowicza, był „agentem przedwojennej dwójki”⁴⁴.

Dwóch I sekretarzy KW PZPR opuściło elitę z powodu swojej nadgorliwości w trakcie forsownej kolektywizacji wsi. Poszczególne organizacje partyjne rywalizowały bowiem o palmę pierwszeństwa w liczbie założonych spółdzielni produkcyjnych, co prowadziło do licznych nadużyć. Kierownictwo partii kilkakrotnie czuło się zmuszone do jawnego potępienia „wypaczeń”. W rezultacie „wydarzeń drawskich” w 1951 roku I sekretarz KW w Koszalinie, Jan Kozłowski, został zdjęty ze

⁴¹ A. Kochański, *Strzelecki Ryszard* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XLIV/4, z. 183, s. 638.

⁴² AAN, zbiór akt działaczy ruchu robotniczego, 75, akta osobowe Jerzego Albrechta, Ankieta personalna, 6 IV 1953, k. 5–6.

⁴³ AAN, zbiór akt działaczy ruchu robotniczego, 8602, akta osobowe Juliana Kole.

⁴⁴ Z. Błażyński, *Mówi Józef Światło. Za kulisami bezpieki i partii 1940–1955*, Warszawa 2003, s. 174–175.

stanowiska i usunięty z aparatu partyjnego „za brak czujności, tolerancyjny stosunek do wypaczeń linii partii i niewłaściwy stosunek do pracy partyjnej”⁴⁵. Podobny był efekt brutalnych metod stosowanych przy masowym zakładaniu spółdzielni w województwie lubelskim. W październiku 1953 roku odwołano tamtejszego I sekretarza KW Józefa Kalinowskiego⁴⁶.

W 1954 roku miała miejsce prawdziwa „czystka” w centralnym aparacie partyjnym, wywołana przez interwencję sowiecką. Już w grudniu 1952 roku radca ambasady sowieckiej w Warszawie Piotr Turpitko raportował o nadmiernej obecności Żydów w elicie władzy PRL, szczególnie w aparacie KC PZPR i na „froncie ideologicznym” (radio i prasa). Wymienił z nazwiska kilku kierowników wydziałów KC oraz prezesa Komitetu do Spraw Radiofonii „Polskie Radio” – Romualda Gadowskiego⁴⁷. Rok później, na fali nowego kursu antysemickiego w ZSRS, ambasador Popow zażądał wprost usunięcia ze stanowisk kierowniczych w centralnym aparacie partyjnym kilku osób pochodzenia żydowskiego. Kierownictwo PZPR musiało się na to zgodzić i „spolszczyć aparat”. Z każdym odchodzącym funkcjonariuszem rozmawiał osobiście Berman, nie ukrywając powodów dymisji. Mówił im wprost o „paragrafie żydowskim”⁴⁸.

W styczniu 1954 roku swoje stanowiska utracili kierownicy wydziałów KC: Prasy i Wydawnictw⁴⁹ – Stefan Staszewski; Propagandy i Agitacji – Artur Starewicz; Przemysłu Lekkiego – Jan Grudziński; Zagranicznego – Ostap Dłuski. Z pewnym opóźnieniem, we wrześniu 1954 roku, odszedł z Wydziału Kultury Paweł Hoffman. Ponadto odwołano redaktora naczelnego „Trybuny Ludu” – Leona Kasmana⁵⁰. Na ich miejsce powoływano młodszych (urodzonych w latach 1916–1919), „etnicznie czystych” byłych kapepowców: Jerzego Morawskiego, Mieczysława Marca, Władysława Góralskiego, Władysława Matwina oraz peeperowca Tadeusza Książka (ur. w 1922 r.). W sierpniu 1954 roku swoje stanowisko utracił także Gadowski. Nowym prezesem „Polskiego Radia” został Tadeusz Galiński.

Bardzo krótka okazała się kariera kierownika Wydziału Przemysłu Ciężkiego KC Franciszka Józwickiego, który musiał odejść już po niespełna trzech miesiącach z powodu popełnienia poważnych wykroczeń przeciwko partii. Uchwałą Centralnej

⁴⁵ *W sprawie wypaczeń linii partii przez KP w Drawsku [w:] O budownictwie partyjnym. Uchwały Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej 1949–1953*, Warszawa 1954, s. 242–245.

⁴⁶ *Kolektywizacja wsi województwa lubelskiego w 1953 roku*, wybór i oprac. K. Kozłowski, Warszawa 1999, s. 14–15.

⁴⁷ Rosyjskie Państwowe Archiwum Historii Najnowszej w Moskwie (RGANI), fond 5, opis 28, dzieło 19, P. Turpitko, *Mieroprijatija PORP w oblasti podgotowki partyjnych i gosudarstwiennych kadrow*, przesłane 3 I 1953 r., k. 3–8.

⁴⁸ Wywiady z S. Staszewskim i L. Kasmanem, T. Torańska, *Oni*, Warszawa 2004, s. 163, 492; A. Werblan, *Stalinizm w Polsce*, Warszawa 2009, s. 164.

⁴⁹ Przy okazji Wydział Prasy i Wydawnictw czasowo zlikwidowano, wcielając go do Wydziału Propagandy i Agitacji.

⁵⁰ Grudziński został podsekretarzem stanu w Ministerstwie Przemysłu Drzewnego i Papierniczego, Kasman w Ministerstwie Przemysłu Lekkiego, Staszewski w Ministerstwie Rolnictwa, Starewicz objął funkcję sekretarza CRZZ, Hoffman został redaktorem naczelnym tygodnika „Nowa Kultura”, zaś Dłuskiego zatrudniono w Biurze Sekretariatu KC.

Komisji Kontroli Partyjnej PZPR z 12 września 1951 roku postanowiono „zdjąć go z aparatu partyjnego”. Główną przyczyną degradacji było „niegodne członka partii zachowanie się” podczas wizyty w Związku Sowieckim. W uzasadnieniu uchwały napisano:

W rozmowie z grupą odpowiedzialnych sowieckich towarzyszy poddawał w wątpliwość oryginalność niektórych wynalazków, jak np. zwątpił w oryginalność samochodu *Pobieda* itp. Takie zachowanie tow. Józwickiego wpływa z nieprzewidywanego braku zaufania do wielkiej twórczej siły – myśli techniczno-naukowej Związku Radzieckiego⁵¹.

Drugim przestępstwem Józwickiego było podawanie w ankietach i życiorysach nieprawdziwych danych o przynależności do PPR od 1942 roku, podczas gdy wstąpił do partii dopiero po wojnie⁵².

Liczba komunistów usuniętych z elity rządowej była stosunkowo niewielka, ponieważ – jak wspominałem – większość nominacji była związana z mianowaniem szefów nowo utworzonych resortów lub też z przetasowaniami wewnątrz elity. Prawdopodobnie tylko kilku ludzi odeszło z powodu swojej niekompetencji. Główną przyczynę degradacji stanowiły różnego rodzaju względy polityczne. W 1949 roku odwołano ze stanowisk ministerialnych Gomułkę i Spsychalskiego oraz dwóch byłych socjalistów, których uważano za „niepewnych politycznie”: Edwarda Osóbkę-Morawskiego i Michała Kaczorowskiego. Musiał również odejść marszałek Rola-Żymierski, by zrobić miejsce dla „człowieka Moskwy” – Rokossowskiego.

Bardzo interesująca i zarazem nietypowa była sprawa ministra administracji publicznej Władysława Wolskiego, który – prawdopodobnie z inspiracji ambasadora sowieckiego Wiktora Lebiediewa – prowadził „intrygancką” działalność wymierzoną w kierownictwo PZPR. W swoim przemówieniu na IV Plenum KC 8 maja 1950 roku Wolski ostro skrytykował Zambrowskiego za niewłaściwą politykę kadrową. Odebrano to jako atak na całe kierownictwo partii. Biuro Polityczne podjęło uchwałę o wykluczeniu Wolskiego z partii „za intrygancką, dwulicową, dywersyjną i rozbijającą działalność godzącą w partię, a służącą faktycznie wrogom”⁵³.

Należy w tym miejscu dodać, że w czerwcu 1950 roku odwołano ze stanowiska także I sekretarza KW PZPR w Gdańsku, byłego „sekcjarza” Witolda Konopkę. Utrzymywał on regularne kontakty z konsulem sowieckim, któremu skarżył się na członków kierownictwa partii. Szczególnie niechętny Konopce miał być Zambrowski, zarzucający mu „lewackie” odchylenie i „nadmierną czujność w wyszukiwaniu wrogów”, tzn. prowadzenie ciągłych czystek w organizacjach partyjnych

⁵¹ AAN, Centralna Kartoteka (dalej: CK) PZPR, CK XX/9815, akta personalne Franciszka Józwickiego, uchwała CKKP PZPR z 12 IX 1951 r., k. 36–37.

⁵² Tamże.

⁵³ AAN, KC PZPR, 237/II-3, Stenogram IV plenarnego posiedzenia KC PZPR w dniach 8–10 V 1950 r., k. 332–344, 705; *Centrum władzy. Protokoły posiedzeń kierownictwa PZPR...*, s. 45. Po odwołaniu z ministerstwa Wolskiego zamierzano skierować na dyrektora okręgowego PGR w Słupsku, jednak uchylał się on od przyjęcia tej posady, wyjeżdżając na odpoczynek do Kazimierza Dolnego. Dopiero po pewnym czasie otrzymał stanowisko dyrektora biblioteki wojewódzkiej w Krakowie, gdzie jego żona (Celina Bobińska) była profesorem UJ; AAN, CK PZPR, CK XX/6507, Akta personalne Władysława Wolskiego.

i administracji⁵⁴. Decyzja o odwołaniu Konopki zapadła prawdopodobnie pod wpływem sygnałów ze strony sowieckiej. Anna Sobór-Świdarska napisała, że był on zwoleńnikiem Wolskiego, ale nie podała żadnych dowodów na poparcie tej tezy⁵⁵. Ponieważ Konopka był Żydem, wydaje się to mało prawdopodobne.

Odejścia z elity aparatu bezpieczeństwa w latach 1949–1953 miały sporadyczny charakter. Dwóch doświadczonych komunistów oddelegowano do elity państwowej (Franciszka Józwiaka i Wacława Lewikowskiego), kilku na mniej odpowiedzialne stanowiska w „bezpiece”. Dyscyplinarnie zwolniono w 1949 roku dyrektora departamentu III MBP Jana Tataja, który miał na swoim koncie wiele nadużyć finansowych i skandali obyczajowych. W trakcie dochodzenia prowadzonego przeciwko niemu dokładnie zbadano także jego przeszłość przedwojenną. Okazało się, że sfałszował swój życiorys, ukrywając fakt zaprzestania działalności komunistycznej w 1930 roku⁵⁶.

W literaturze często była już opisywana sprawa rozwiązania Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego w końcu 1954 roku w następstwie ujawnienia przez pułkownika Światłę metod pracy „bezpieki” i popełnianych nadużyć. Członkowie kierownictwa partii publicznie potępili wówczas „wypaczenia” i „naruszenia praworządności” przez aparat bezpieczeństwa. W rzeczywistości oburzało ich jednak głównie „stawianie się aparatu bezpieczeństwa ponad partią”⁵⁷. Postanowiono odwołać kierownictwo resortu, tj. ministra Stanisława Radkiewicza i wiceministrów Mieczysława Mietkowskiego, Romana Romkowskiego i Konrada Świetlika⁵⁸, oraz pociągnąć do odpowiedzialności dyrektorów dwóch departamentów: Anatola Fejgina i Józefa Różańskiego⁵⁹. Radkiewicz pozostał jednak w elicie rządowej, obejmując trzeciorzędne stanowisko ministra PGR. Zastosowano tu klasyczną metodę skierowania na boczny tor.

Zmiany kadrowe w WP, jak już wspomniałem, wiązały się przede wszystkim z odwoływaniem polskich oficerów związanych ze Spychalskim i zastępowaniem ich przez Sowieców. Rotacja na stanowisku szefa GZP wynikała z przesuwania działaczy pełniących tę funkcję na stanowiska w aparacie partyjnym lub elicie państwowej. Nietypowa była sprawa szefa Sztabu Generalnego WP, generała Władysława Korczyca, który popadł w konflikt o zakres kompetencji służbowych z generałem Stanisławem Popławskim – dowódcą Wojsk Lądowych i Głównym Inspektorem Wyszkożenia Bojowego WP. Obydwaj pełnili funkcje wiceministerialne, ale bardziej wpływowy okazał się Popławski, w następstwie czego Korczyk w grudniu 1952 roku

⁵⁴ *Soprowoditielnoje pis'mo W.G. Grigoriana J.W. Stalinu s priloženijem soobščzenija gienieralnogo konsula SSSR w Gdańskie A.M. Krasnienkowa o položenii w gdańskom wojewodstwie [w:] So-wietiskij faktor...*, t. 2, s. 328–331.

⁵⁵ A. Sobór-Świdarska, op. cit., s. 333.

⁵⁶ Archiwum IPN, 0193/7013, akta funkcjonariusza Jana Tataja, Raport w sprawie przeciwko Janowi Tatajowi, 12 V 1951, k. 3–18.

⁵⁷ AAN, KC PZPR, XIA/113, Zeszyty B. Bieruta z 1954 r., k. 53.

⁵⁸ Zastępcą przewodniczącego KdsBP został jednak czwarty z wiceministrów – Jan Ptański.

⁵⁹ *Centrum władzy. Protokoły posiedzeń kierownictwa PZPR...*, s. 131–132.

musiał przekazać swoje obowiązki generałowi Pigarewiczowi i wyjechać do Związku Sowieckiego⁶⁰.

Decyzje o nominacji na stanowiska kierownicze wchodzące w zakres elity były podejmowane oczywiście przez Biuro Polityczne i Sekretariat KC. Formalnym wnioskodawcą w przypadku I sekretarzy KW i kadry kierowniczej centralnego aparatu partyjnego był kierownik Wydziału Kadr KC, a po jego likwidacji w 1952 roku kierownik Wydziału Organizacyjnego KC. Wnioski dotyczące awansu na stanowisko ministerialne podpisywał zwykle prezes Rady Ministrów, zaś na funkcje kierownicze w aparacie bezpieczeństwa i Wojsku Polskim ministrowie tych resortów.

Z analizy protokołów posiedzeń Biura Politycznego i Sekretariatu KC wynika, że wielu podjętych formalnie decyzji personalnych nie wcielano potem w życie. Za główną przyczynę takiego stanu rzeczy należy uznać rozbudowany i scentralizowany system nomenklatury kadr oraz dużą skalę rotacji personalnej. Często na jednym posiedzeniu BP zatwierdzano kilkanaście, a czasem nawet kilkadziesiąt wniosków awansowych. Decyzje podejmowano bez głębszego namysłu, a dopiero potem, pod wpływem dodatkowych informacji czy opinii, dokonywano ich rewizji. Podobnie jak w pierwszych latach powojennych, brak odpowiednich kadr powodował niejednokrotnie podejmowanie decyzji prowizorycznych. Stąd też na wielu stanowiskach panowała chroniczna tymczasowość⁶¹. Widać to doskonale na przykładzie 11 zastępców kierowników wydziałów KC pełniących obowiązki kierownika, sekretarzy resortowych KW przez kilka miesięcy występujących w roli I sekretarza, a także podsekretarzy stanu przez kilka lat pełniących funkcję kierownika resortu, którzy nigdy nie otrzymali oficjalnej nominacji na ministra.

Z relacji wynika, iż procedura awansu przebiegała zwykle dwutorowo: 1) poprzez przegląd akt osobowych zgromadzonych w Centralnej Kartotece, przygotowanie wniosku awansowego, a następnie jego akceptację na posiedzeniu organu decyzyjnego; 2) poprzez uzgodnienia nieformalne – z polecenia (rekomendacji) członka władz partyjnych czy współpracownika, który dobrze znał danego kandydata. Kierowano się przy tym dwiema naczelnymi, uniwersalnymi zasadami polityki kadrowej. Po pierwsze – większym zaufaniem do własnej wiedzy o ludziach niż do wiedzy wynikającej z dokumentów lub przekazanej przez innych. Po drugie – większym zaufaniem do ludzi znanych osobiście od dłuższego czasu. Tak więc formalne wnioski awansowe miały drugorzędne znaczenie⁶².

Oprócz zaufania i znajomości musiano oczywiście brać pod uwagę również inne cechy kandydata na określone stanowisko. Precyzyjne ustalenie kryteriów awansu jest w większości przypadków niemożliwe. Tylko częściowo można je ustalić na podstawie zachowanej dokumentacji. Trzeba się posiłkować relacjami członków elity oraz wyciągać wnioski z analizy akt personalnych awansowanych osób.

W najmniejszym stopniu przydatne są wnioski awansowe, w których punkt „Uzasadnienie – charakterystyka” pozostawiano czasem pusty, a najczęściej wypełniano

⁶⁰ J. Królikowski, *Generałowie i admirałowie Wojska Polskiego 1943–1990*, Toruń 2010, t. 2, s. 245.

⁶¹ Relacje Andrzeja Werblana i Aleksandra Kochańskiego (w zbiorach autora).

⁶² Relacje Andrzeja Werblana, Władysława Matwina i Jerzego Morawskiego (w zbiorach autora).

kilkoma zdaniem zawierającymi pewne utarte frazesy. Zdarzają się jednak wyjątki rzucające nieco światła przynajmniej na cechy kandydatów, które uważano za pożądane. Na przykład w zachowanym wniosku awansowym Zofii Zemankowej na kierownika Wydziału Nauki KC z marca 1952 roku napisano: „jest pracownikiem o dużym wyrobieniu politycznym, samodzielnym w pracy i bardzo dobrze zorientowanym w zagadnieniach szkolnictwa wyższego [...] partii oddana całkowicie”⁶³.

Więcej informacji można wyczytać z pisanych okresowo przez przełożonych charakterystyk poszczególnych działaczy. W charakterystyce Jerzego Morawskiego, zastępcy kierownika Wydziału Propagandy i Agitacji KC, datowanej na 31 grudnia 1953 roku, a więc dwa tygodnie przed jego awansem na kierownika, czytamy m.in.: „jest politycznie dojrzałym towarzyszem, posiadającym wysoki poziom ideologiczny, samodzielną orientację polityczną [...] oddanym partii, wypróbowanym komunistą. Jego uzdolnienia odpowiadają pracy w dziedzinie propagandy i agitacji partyjnej [...]. Posiada duży autorytet wśród pracowników wydziału”⁶⁴.

Na podstawie zachowanej dokumentacji oraz pozyskanych relacji można określić w przybliżeniu podstawowe kryteria awansu. Na pierwszym miejscu stawiano: posłuszeństwo (oddanie partii), „wyrobienie polityczne” i „czujność ideologiczną”. Do najważniejszych zalet kandydatów na stanowiska kierownicze zaliczono również: doświadczenie w pracy partyjnej (w tym staż w KPP), pewne cechy charakteru (upór, zdecydowanie, stanowczość), zdolności organizacyjne, autorytet wśród podwładnych, właściwe „klasowe” pochodzenie społeczne. W 1954 roku, w związku z usunięciem kilku osób pochodzenia żydowskiego, liczyło się także „właściwe” pochodzenie etniczne⁶⁵.

Analizując pochodzenie społeczne 121 osób awansowanych po raz pierwszy do elity partyjnej w okresie od powstania PZPR w grudniu 1948 do grudnia 1955 roku, widzimy stosowanie w znacznym stopniu kryteriów klasowych (zob. Tabela 2). Aż 53,7 proc. awansowanych legitymowało się pochodzeniem robotniczym, a 16,5 proc. chłopskim. Odsetek dzieci inteligentkich wyniósł 20,7 proc., co było w dużej mierze „zasługą” nowych członków elity państwowej wywodzących się z PPS. W gronie działaczy awansowanych do elity aparatu partyjnego dzieci robotnicze stanowiły ponad 60 proc. Najwięcej synów chłopskich było oczywiście w terenie, wśród I sekretarzy KW (26,5 proc.). W aparacie bezpieczeństwa sytuacja przedstawiała się trochę inaczej, co wynikało z awansu kilku komunistów żydowskiego pochodzenia drobnomieszczańskiego⁶⁶.

W tej sytuacji kwestia wykształcenia schodziła na drugi plan. Co prawda, po „zjednoczeniu” PPR i PPS oraz przetasowaniach personalnych związanych z odnięciem części „krajowców”, odsetek osób z wykształceniem wyższym w elicie partyjnej wzrósł do 44,5 proc. Był to jednak przede wszystkim efekt wejścia do elity PZPR kilkunastu doświadczonych działaczy PPS. W grupie I sekretarzy KW PZPR

⁶³ AAN, CK PZPR, CK XX/6504, akta personalne Zofii Zemanek.

⁶⁴ AAN, CK PZPR, CK XX/10206, akta personalne Jerzego Morawskiego.

⁶⁵ Relacje Andrzeja Werblana, Władysława Matwina, Artura Starewicza i Jerzego Morawskiego (w zbiorach autora).

⁶⁶ Ustalenia autora na podstawie analizy danych biograficznych członków elity.

przeważali zdecydowanie ludzie z wykształceniem podstawowym, zawodowym lub niepełnym średnim. W centralnym aparacie partyjnym i aparacie bezpieczeństwa poziom wykształcenia był tak zróżnicowany, że trudno wskazać jakieś dominujące tendencje. Z przyczyn raczej oczywistych inaczej było w elicie rządowej, do której wprowadzano głównie osoby posiadające dyplom ukończenia studiów. Jednocześnie jednak do rządu oddelegowywano także starych kapepowców, słabo przygotowanych merytorycznie.

Tabela 2. Pochodzenie społeczne osób awansowanych do elity PZPR w latach 1948–1955 (w proc.)

Pochodzenie:	Centralny aparat part.	I sekr. KW	Elita państwowa	Elita „bezpieki”	Elita WP	Ogółem elita:
robotnicze i rzemieślnicze	67,8	61,8	37,1	44,5	66,6	53,7
chłopskie	17,9	26,5	5,7	22,2	0	16,5
inteligencje	10,7	8,8	45,7	11,1	16,7	20,7
drobnomieszczańskie	3,6	2,9	2,9	22,2	16,7	6,6
brak danych	0	0	8,6	0	0	2,5

Źródło: Ustalenia autora na podstawie analizy danych biograficznych.

Generalnie można dostrzec tendencję do „wysuwania” robotników, którzy mieli dzięki temu utrzymywać lepszy kontakt z „masami”. W gronie I sekretarzy KW klasycznym przykładem takiej osoby była łódzka włóknianka Michalina Tatarkówna-Majkowska. Można się zatem zgodzić z tezą sformułowaną przez socjologów, że po 1948 roku zmienił się dominujący wzorzec rekrutacji do elity władzy w Polsce. W okresie bezpośrednio powojennym obowiązywał wzór „komunisty – kombatanta”, w którym główne kryterium awansu stanowił długi staż w ruchu komunistycznym, potwierdzony zasługami zdobytymi w walce z „sanacją” i „faszyzmem”. Później zaś stosowano wyraźnie wzorzec „komunisty – kombatanta – proletariusza”, kładący nacisk na odpowiednie pochodzenie klasowe⁶⁷.

Rolę kryteriów klasowych i wykształcenia warto pokazać na przykładzie obsady kilku wydziałów KC PZPR zajmujących się gospodarką. W czerwcu 1951 roku zlikwidowano bowiem Wydział Ekonomiczny KC. Jego kierownik, pochodzący z żydowskiej rodziny drobnomieszczańskiej Julian Kole, posiadający pewne doświadczenie i przygotowanie fachowe (nieukończone studia ekonomiczne), został skierowany na stanowisko podsekretarza stanu w Ministerstwie Finansów. Na miejsce dużego wydziału powołano zaś trzy mniejsze: Planowania i Finansów, Przemysłu Ciężkiego

⁶⁷ E. Wnuk-Lipiński, *Demokratyczna rekonstrukcja: z socjologii radykalnej zmiany społecznej*, Warszawa 1996, s. 124.

i Przemysłu Lekkiego. Wcześniej, w 1950 roku, wyodrębniono Wydział Handlu. Pierwszymi kierownikami tych czterech wydziałów zostali działacze awansowani wówczas do elity partyjnej, pochodzący z rodzin robotniczych. Tylko kierownik Wydziału Handlu Marian Olewiński posiadał dość solidne wykształcenie, chociaż nie w kierunku ekonomicznym. Był bowiem inżynierem budownictwa po Politechnice Warszawskiej. Kierownicy wydziałów Przemysłu Ciężkiego (Franciszek Józwicki) i Przemysłu Lekkiego (Jan Grudziński) ukończyli szkoły zawodowe, zaś kierownik Wydziału Planowania i Finansów Jerzy Knapik trzyletnią szkołę handlową.

W wyniku rotacji personalnej w następnych czterech latach stanowisko kierownika w wymienionych wydziałach pełniło jeszcze sześciu innych działaczy, w tym tylko jeden zaliczał się wcześniej do elity jako I sekretarz KW (Stanisław Łapot). Wszyscy legitymowali się również pochodzeniem robotniczym. Trzech z nich posiadało wykształcenie podstawowe (Edward Gierek, Stanisław Kujda i Stanisław Łapot), zaś trzech pozostałych średnie techniczne (Bolesław Goroński i Mieczysław Marzec) lub średnie ogólne (Stanisław Kubiczek). Należy dodać, iż Łapot był z zawodu hutnikiem szklanym, a Gierek i Marzec górnikami.

Pięciu wymienionych kierowników ukończyło wcześniej Szkołę Partyjną przy KC PZPR, co wskazuje na jej rolę w kształtowaniu elity aparatu partyjnego. W latach 1948–1956 na kurs w tej szkole skierowano w sumie 37 członków elity: 10 kapepowców oraz 27 przedstawicieli innych pokoleń. Wśród nich 3 działacze pełniło już wcześniej funkcję I sekretarza KW PPR (Józef Kalinowski, Antoni Kuligowski i Grzegorz Wojciechowski), 15 absolwentów szkoły weszło do elity w latach 1949–1955, 6 w okresie „przełomu październikowego”, pozostałych 13 dopiero w latach 60.

Pierwszy kurs Szkoły Partyjnej przy KC PPR trwał od kwietnia 1948 do lipca 1949 roku. Następnie postanowiono przekształcić placówkę w szkołę dwuletnią, z zadaniem przygotowania kandydatów na stanowiska I i II sekretarzy KW oraz pracowników aparatu centralnego. Do szkoły kierowano „towarzyszy, którzy swą dotychczasową pracą dowiedli, że są zdolni, oddani i roją nadzieje, że szkoła przyspieszy i ułatwi im proces wyrośnięcia na poważnych działaczy partyjnych”⁶⁸. Wykładano w niej przede wszystkim filozofię marksistowsko-leninowską, podstawy ekonomii politycznej i historii. Najwięcej kandydatów do elity, bo aż 13, dostarczył pierwszy dwuletni kurs z lat 1949–1951. Słuchacze byli wówczas bardzo zróżnicowani pod względem wieku i poziomu wykształcenia ogólnego. Obok młodych, takich jak sekretarz ZMP w Szczecinie Jan Szydłak, znaleźli się działacze dobiegający czterdziestki (Edward Gierek, Władysław Kruczek) i pięćdziesięcioletni Grzegorz Wojciechowski⁶⁹.

Decyzja o skierowaniu danego działacza do Szkoły Partyjnej przy KC PZPR oznaczała w praktyce, że jest on potencjalnym kandydatem na stanowisko w elicie aparatu partyjnego. Na zakończenie nauki dyrektor szkoły Romana Granas przygotowywała

⁶⁸ J.K. Sawicki, *Rola szkolnictwa partyjnego w kształceniu kadr politycznych PZPR (1949–1971)*, „Z Pola Walki” 1978, nr 4, s. 64.

⁶⁹ A. Burda, *Przymrozki i odwilże. Wspomnienia z lat 1945–1957*, Lublin 1987, s. 241–248.

charakterystyki absolwentów, ukazujące ich wady i zalety, a także propozycje wykorzystania na odpowiednim dla ich predyspozycji stanowisku. Jan Ptasiński wspominał, iż po zakończeniu kursu w 1949 roku z absolwentami na temat ich dalszej pracy rozmawiał osobiście sekretarz KC Roman Zambrowski⁷⁰.

Mimo że wspomniane charakterystyki nie zawsze były brane pod uwagę, warto przytoczyć kilka przykładów ukazujących poziom intelektualny i ideowy słuchaczy, jak również wskazujących cechy, na które w szczególności zwracano uwagę.

Elektromonter Jan Trusz był słuchaczem bardzo pilnym, choć niezbyt lotnym. Podczas jednego z posiedzeń dyrekcji szkoły, przy okazji omawiania postępów Trusza, dyrektorka Granas zdobyła się na trafną refleksję: „Mnie się wydaje, że to nie jest przypadkiem, że starsi doświadczeniem i wiekiem nie błyszczą na naukowej arenie”. Dzięki swojej sumienności i pracowitości Trusz otrzymał jednak na świadectwie ukończenia szkoły wyłącznie oceny bardzo dobre. W ogólnej charakterystyce absolwenta z lipca 1951 roku napisano:

Odpowiedzi jego nie zawsze są wyczerpujące, lecz zawsze są upolitycznione, dojrzałe, sformułowane i dobrze zbudowane. Możliwe, że wchłonął w szkole mniej teorii niż niektórzy towarzysze, lecz lepiej od innych potrafi tę teorię zastosować w pracy praktycznej. Swoim wyrobieniem partyjnym i politycznym oraz ogólną postawą odpowiada wymogom działacza partyjnego na szczeblu sekretarza KW⁷¹.

Bezpośrednio po zakończeniu nauki Trusz objął stanowisko I sekretarza KW PZPR w Gdańsku⁷².

Podobnym przykładem kariery prostego kapepowca, ale w aparacie centralnym, był ślusarz Stanisław Szymański – w latach 1942–1946 żołnierz armii generała Andersa. W marcu 1949 roku został instruktorem Wydziału Organizacyjnego KC. W czerwcu 1953 roku ukończył Szkołę Partyjną przy KC. W charakterystyce słuchacza w punkcie I – „Ocena ogólnego wyrobienia partyjno-politycznego i oblicza moralnego słuchacza” – napisano, iż Szymański rozwija się powoli, ale miarowo, nadrobił braki teoretyczne, pracuje w „pocie czoła”, wyróżnia się nienaganną postawą partyjną. Za wady absolwenta uznano „brak wiary we własne zdolności” oraz „przejawianie za mało inicjatywy i operatywności”. W punkcie II – „Ocena wyników nauki” – jego wyniki uznano za więcej niż dobre. Wreszcie w punkcie III – „Ocena perspektyw dalszej pracy słuchacza” – dyrektor szkoły Romana Granas stwierdziła: „Podoła obowiązkowi zastępcy kierownika wydziału organizacyjnego KC, a z czasem I sekretarza KW”⁷³. Szymański w 1953 roku został rzeczywiście zastępcą kierownika Wydziału Organizacyjnego, zaś w styczniu roku 1955 kierownikiem Wydziału Administracyjnego KC.

⁷⁰ J. Ptasiński, *Obrachunek własny*, Warszawa 1984, s. 173.

⁷¹ AAN, Archiwum Szkół Partyjnych, 103/97, akta słuchacza Jana Trusza.

⁷² Na temat jego dalszej kariery zob. P. Brzeziński, *Zapomniani dygnitarze. Pierwsi sekretarze Komitetu Wojewódzkiego PPR/PZPR w Gdańsku w latach 1945–1990. Szkice biograficzne*, Gdańsk 2013, s. 170–180.

⁷³ AAN, Zbiór akt działaczy ruchu robotniczego, 7893, akta osobowe S. Szymańskiego, charakterystyka słuchacza Szkoły Partyjnej, VI 1953, [b.p.].

Mniej pochlebnią opinią cieszył się kolega ze szkoły Szymańskiego, również absolwent z 1953 roku – były działacz PPS Józef Machno. W jego charakterystyce oceniano, iż:

[...] posiada należytą postawę ideową i dość dobry poziom ogólnego wyrobienia politycznego, wykazuje czujność polityczną. Nie mniej jednak wyczuwa się u niego pewną miękkość grzbietu partyjnego, która na samodzielnej pracy może się wyrazić w postaci braku decyzji, w uleganiu wobec trudności, w tolerowaniu braków. [...] Sumiennie natomiast wykonuje wszelkie polecenia z góry⁷⁴.

Uznano, że „perspektyw samodzielnego kierownika politycznego nie ma. Pasowałby lepiej do aparatu państwowego niż partyjnego. W aparacie partyjnym trudno go chyba awansować”⁷⁵.

Mimo wymienionych zastrzeżeń w maju 1955 roku Machno został zastępcą kierownika Wydziału Organizacyjnego, a kilka miesięcy później kierownikiem Wydziału Socjalnego KC.

Część działaczy wspinała się po kolejnych szczeblach kariery w aparacie terenowym, dochodząc stopniowo do funkcji I sekretarza KW. Po drodze trafiali zwykle na pewien czas na swego rodzaju staż w aparacie KC, na stanowiska instruktorów, ewentualnie zastępców kierownika wydziału. Inni natomiast zaczynali od razu pracę w aparacie centralnym, by po kilku latach dojść najpierw do funkcji zastępcy, a następnie kierownika wydziału KC. Oni z kolei byli w międzyczasie wysyłani w teren (zwykle na stanowisko sekretarza resortowego KW), aby zahartować się w walce z „wrogami ludu” oraz pozbyć się wszelkich wahań i wątpliwości⁷⁶.

Interesującym przykładem pierwszego modelu kariery, a jednocześnie awansu społecznego od biednego ukraińskiego chłopca do partyjnego dygnitarza, była kariera Bazylego Hołoda (1907–1963) z powiatu włodawskiego. Jako przedwojenny aktywista KPZU w sierpniu 1944 roku został I sekretarzem Komitetu Gminnego PPR w rodzinnej miejscowości. Już w lutym 1945 roku, po odbyciu dwutygodniowego szkolenia, objął stanowisko I sekretarza Komitetu Powiatowego w Puławach. Latem 1947 roku wyjechał na Ziemię Odzyskane, gdzie pracował w aparacie KW PPR w Gdańsku. W styczniu 1950 roku spotkał go awans na stanowisko II sekretarza KW, lecz już w sierpniu roku 1950 trafił do Warszawy i przez następne trzy lata był starszym instruktorem w Wydziale Rolnym KC. Podstawowym problemem Bazylego był niewątpliwie brak odpowiedniego przeszkolenia teoretycznego. Toteż w 1951 roku został on skierowany do dwuletniej zaocznej Szkoły Partyjnej przy KC. Wreszcie w październiku 1953 roku powrócił w rodzinne strony na stanowisko sekretarza organizacyjnego KW PZPR w Lublinie. Kandydaturę Hołoda zaproponował prawdopodobnie członek Sekretariatu Biura Organizacyjnego KC Edmund Pszczółkowski, który znał go z okresu, gdy razem pracowali w Wydziale Rolnym⁷⁷.

⁷⁴ AAN, Biuro Spraw Kadrowych (dalej: BSK) PZPR, 237/XXIII-811, akta personalne Józefa Machno.

⁷⁵ Tamże.

⁷⁶ Relacja Jerzego Morawskiego.

⁷⁷ M. Szumiło, *Bazyli Hołoda (1907–1963). Kariera ukraińskiego komunisty z ziemi włodawskiej* [w:] *Życiorysy w trzy kultury wpisane. Włodawskie biografie*, Radom–Włodawa 2008, s. 289–294. Zob. http://komunizm.net.pl/wp-content/uploads/dzieje_biurokracji/9.pdf [dostęp: 27.02.2017].

Na nowym stanowisku Hołod pozostawał przez prawie półtora roku, sumiennie wykonując swoje obowiązki. Wreszcie osiągnął szczyt swojej kariery partyjnej. 17 stycznia 1955 roku kierownik Wydziału Organizacyjnego KC Władysław Matwin podpisał wniosek o zatwierdzenie jego kandydatury na funkcję I sekretarza KW PZPR w Lublinie. W uzasadnieniu-charakterystyce napisał:

Tow. Hołod jest jednym z najlepszych, najbardziej ideowych i politycznie wyrobionych pracowników naszego aparatu partyjnego. Ma bardzo dobry stosunek do ludzi, wielkie doświadczenie w terenowej działalności partyjnej i zdolność do bardzo ładnej pracy z ludźmi. Zna teren województwa, cieszy się szacunkiem lubelskiego aktywu. Jego słabości: Nienajlepszy organizator, trochę nierówny, z pewną skłonnością do przesadnej skromności, chwilami do braku wiary we własne siły. Te braki tow. Hołoda mogą być na stanowisku I-go sek. KW z powodzeniem wyrównane przez odpowiedni skład kolektynu kierowniczego i odpowiednią opiekę ze strony KC⁷⁸.

Cytowany wniosek awansowy po raz kolejny pokazuje, iż partia cierpiała nieustannie na brak odpowiednich kadr kierowniczych. Stąd też awansowano osoby, które nie do końca nadawały się na dane stanowisko. Hołod spełniał natomiast trzy najważniejsze kryteria awansu: staż w KPP, właściwe pochodzenie społeczne i „wyrobienie polityczne”. Jednak ze względu na swoje słabości nie mógł być samodzielnym włodarzem województwa lubelskiego. Jak wynika z analizy protokołów Egzekutywy i Sekretariatu KW PZPR z lat 1955–1956, dużą rolę we wspomnianym „kolektywie kierowniczym” odgrywał sekretarz organizacyjny KW Julian Andrzejewski.

Analizowany przypadek ukazuje nam mechanizmy funkcjonowania „szarych eminencji” w komitetach wojewódzkich. Andrzejewski urodził się w 1907 roku w Lublinie, w ubogiej rodzinie żydowskiej. W 1933 roku wyjechał do Francji, gdzie pracował w redakcjach czasopism komunistycznych wydawanych w języku polskim. Po powrocie do kraju w 1947 roku przez osiem lat pracował jako starszy instruktor w Wydziale Organizacyjnym KC PPR i PZPR⁷⁹. Posiadał niewątpliwie większe doświadczenie i lepsze predyspozycje intelektualne niż Bazyle Hołod. Nie mógł jednak objąć funkcji I sekretarza KW, gdyż od 1954 roku towarzysze pochodzenia żydowskiego na skutek wytycznych z Moskwy byli odsuwani na mniej eksponowane stanowiska. Osoby funkcjonujące w podobnym charakterze, posiadające wpływy nieformalne, znajdowały się wówczas w wielu Komitetach Wojewódzkich⁸⁰. Na przykład w Krakowie liczne zmiany i okresy *vacatu* na stanowisku I sekretarza KW spowodowały, że silną pozycję zdobył II sekretarz Edward Gabara⁸¹.

Drugi model kariery może zobrazować, choć jest to przypadek trochę nietypowy, jeden z absolwentów Szkoły Partyjnej przy KC PZPR – Edward Gierek. Jego życiorys jest powszechnie znany. Przypomnijmy tylko, że od 1931 roku jako emigrant zarobkowy był on członkiem Komunistycznej Partii Francji, a następnie Komunistycznej

⁷⁸ AAN, BSK PZPR, sygn. 237/XXIII-87, akta personalne Bazylego Hołoda, k. 29.

⁷⁹ AAN, Akta Juliana Andrzejewskiego, sygn. 1.

⁸⁰ Relacja Andrzeja Werblana.

⁸¹ A. Dudek, *Komitet wojewódzki PZPR jako lokalny ośrodek władzy – na przykładzie Krakowa* [w:] *Centrum władzy w Polsce...*, s. 142.

Partii Belgii. Od 1944 roku działał w środowiskach emigracyjnych jako prezes Rady Narodowej Polaków w Belgii i sekretarz tamtejszego obwodu PPR. W charakterystyce z kwietnia 1948 roku pisano: „Towarzysz Gierek jest dobrym organizatorem, o wysokim poziomie politycznym, uczciwy, oddany sprawie, dobry towarzysz. Mimo niskiego wykształcenia, jest człowiekiem o wysokiej kulturze. Łaknie nauki, na skutek czego stale się dokształca”⁸². Latem 1948 roku ściągnięto go do Polski, gdzie został instruktorem w Wydziale Organizacyjnym KC PPR. Kilka miesięcy później trafił do Katowic, na stanowisko zastępcy kierownika Wydziału Organizacyjnego Komitetu Wojewódzkiego PZPR. Wkrótce zapadła decyzja o wysłaniu Gierka na naukę w Szkole Partyjnej przy KC. W opinii z maja 1949 roku podkreślano, że „zna swoje braki w wiedzy ogólnej, które skwapliwie uzupełnia. Mimo swego wieku ma duże perspektywy”⁸³.

Zachowane w teczce słuchacza oceny opisowe z poszczególnych przedmiotów zawierają bardzo ciekawe informacje na temat cech charakteru, osobowości i uzdolnień Gierka. Wykładowcy wskazywali na duże trudności w pisemnym formułowaniu myśli oraz w syntetycznym ujmowaniu wiadomości. Starał się myśleć samodzielnie, ale „nie ujawniał bystrości w orientacji”. W charakterystyce z lutego 1951 roku stwierdzono: „Średnio zdolny, materiał opanował na ogół dostatecznie. Słaby teoretycznie, nadrabia dużym wyrobieniem politycznym i umiejętnością aktualizowania”. Chwalono go za sumienność, „bojowość” i „klasowe partyjne podejście” do omawianych zagadnień. Ostatecznie ze wszystkich przedmiotów otrzymał czwórki. W ogólnej ocenie absolwenta napisano: „Przyszedł na Szkołę ze słabym przygotowaniem. Mocny grzbiet partyjny i solidny stosunek do nauki sprawiły, że poczynił poważne postępy, jakkolwiek był bardzo obciążony pracą partyjną na Szkole. Nadaje się na odpowiedzialne stanowisko w KW”⁸⁴.

Po ukończeniu szkoły Gierek został wysłany ponownie na Śląsk, gdzie pełnił funkcję sekretarza organizacyjnego, a następnie sekretarza ekonomicznego KW PZPR w Katowicach. W maju 1953 roku kierownik Wydziału Przemysłu Ciężkiego KC PZPR Stanisław Łapot charakteryzował go następująco: „Posiada duże doświadczenie pracy partyjnej. Zna problematykę przemysłu, w szczególności przemysłu węglowego. W pracy rzeczowy, wnikliwy. Umie pracować z ludźmi, posiada autorytet w organizacji partyjnej i administracji przemysłowej”⁸⁵.

W kwietniu 1954 roku Gierek zastąpił Łapota na stanowisku kierownika Wydziału Przemysłu Ciężkiego KC PZPR, co oznaczało wejście do elity partyjnej. Dwa lata później, w marcu 1956 roku, wszedł do centralnego kierownictwa partii jako jeden z kilku sekretarzy KC PZPR. Podczas obrad VI Plenum KC kurtuazyjnie wzbraniał się przed objęciem tej funkcji, stwierdzając: „ja mam poważne trudności z pisaniem, formułowaniem, ja towarzyszą tutaj otwarcie mówię o tym, ja nie chciałbym być malowanym sekretarzem”. Na to odpowiedział mu członek Biura Politycznego KC

⁸² AAN, CK PZPR, CK XX/10070, akta personalne Edwarda Gierka, k. 92.

⁸³ Ibidem, charakterystyka, 17 V 1949, k. 94.

⁸⁴ AAN, Archiwum Szkół Partyjnych, 103/23, akta słuchacza Edwarda Gierka.

⁸⁵ AAN, CK PZPR, CK XX/10070, akta personalne Edwarda Gierka, charakterystyka, 20 V 1953, k. 99.

PZPR, absolwent kilku klas szkoły podstawowej, Hilary Chelchowski: „Towarzyszu, co wy nam tutaj opowiadacie takie rzeczy o pisaniu. Tu nie o pisanie się rozchodzi, też ważna mi rzecz. To sobie weźmiecie sekretarkę”⁸⁶.

W rezultacie włączenia byłych pepeesowców w grudniu 1948 roku i zmian kadrowych przeprowadzonych do końca roku 1955 do elity PZPR awansowano ogółem 121 nowych osób. Według stanu na dzień 31 grudnia 1955 roku w elicie partyjnej, liczącej wtedy aż 123 działaczy, dokładnie 2/3 (tj. 82 osoby) stanowili ludzie awansowani w przeciągu poprzednich 7 lat, a zatem pozostało w niej także 41 członków elity PPR. W wyniku ruchów kadrowych większość z nich również zmieniła zajmowane stanowisko, przy czym kierunek przepływu był bardzo wyraźny – z aparatu partyjnego do elity państwowej. W tym ostatnim segmencie znajdowało się wówczas aż 29 „starych” członków elity, w aparacie partyjnym – 8, w „bezpiece” – 5, w wojsku – 3.

Wśród 121 awansowanych ponad 60 proc. (76 osób) stanowili członkowie pokolenia KPP, czyli przedwojenni komuniści („kapepowcy”). Ponadto do elity PZPR weszło w tym okresie 15 byłych działaczy PPS, 14 przedstawicieli pokolenia wojennego (którzy wstąpili do PPR i GL-AL w latach 1942–1944 lub służyli w Wojsku Polskim na froncie wschodnim) oraz 16 pepeerowców powojennych (wstępujących do partii w latach 1945–1947). Co ciekawe, co trzeci z przedstawicieli tych pokoleń nie zdołał się jednak utrzymać. W grudniu 1955 roku ponad 3/4 składu elity (93 osoby) stanowili wciąż kapecowcy. Obok nich zasiadało wtedy 8 pepeesowców, 9 pepeerowców i 13 członków pokolenia wojennego.

Na podstawie powyższych wyliczeń łatwo ustalić, iż 39 osób awansowanych w omawianym okresie nie zdołało dłużej utrzymać się w elicie i odpadło z niej przed końcem 1955 roku. Wybiegając nieco w przyszłość, warto dodać, że spośród 82 „nowych”, którzy wchodzili w skład elity w dniu 31 grudnia 1955 roku, kolejną falę zmian w latach 1956–1957 i związaną z nią redukcję stanu liczebnego elity przetrwały 43 osoby. Tak więc tylko co trzeci z wchodzących po raz pierwszy do elity między grudniem 1948 a końcem 1955 roku pozostał w elicie okresu gomułkowskiej „małej stabilizacji”.

Zmiany kadrowe w elicie PZPR przeprowadzone w latach 1948–1955 odznaczały się w sumie dość dużą częstotliwością i zakresem ilościowym, lecz nie miały przełomowego charakteru pod względem jakościowym. Dominującą pozycję zachowali przedstawiciele jednego pokolenia (kapecowcy). Duża cyrkulacja kadr wynikała częściowo ze względów politycznych (odsuwanie „krajowców” i pepeesowców, rozgrywki wewnętrzne), a częściowo z powodu słabego przygotowania fachowego i nieudolności awansowanych osób. Podstawowe kryteria awansu stanowiły bowiem czynniki ideologiczne oraz znajomości. Przygotowanie merytoryczne i doświadczenie odgrywało drugorzędną rolę.

⁸⁶ *Protokoły z VI i VII Plenum Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej z 1956 r.*, oprac. W. Władyka i W. Janowski, Warszawa 2007, s. 31, 38.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych:

Akta Juliana Andrzejewskiego
Archiwum Szkół Partyjnych
Biuro Spraw Kadrowych PZPR
Centralna Kartoteka PZPR
Komitet Centralny PZPR
Zbiór akt działaczy ruchu robotniczego

Archiwum prywatne Jana Ptasieńskiego:

J. Ptasieński, *Moja praca w bezpieczeństwie* (maszynopis)

Rosyjskie Państwowe Archiwum Historii Najnowszej w Moskwie (RGANI):

Komitet Centralny Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego (fond 5)

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej:

akta funkcjonariusza Jana Tataja

Zbiory własne autora:

Relacje Andrzeja Werblana, Władysława Matwina, Artura Starewicza, Aleksandra Kochańskiego i Jerzego Morawskiego

Wspomnienia i relacje

Błażyński Z., *Mówi Józef Światło. Za kulisami bezpieki i partii 1940–1955*, Warszawa 2003.
Burda A., *Przymrozki i odwilże. Wspomnienia z lat 1945–1957*, Lublin 1987.
Ptasieński J., *Obrachunek własny*, Warszawa 1984.
Torańska T., *Oni*, Warszawa 2004.

Źródła drukowane

Centrum władzy. Protokoły posiedzeń kierownictwa PZPR. Wybór z lat 1949–1970, oprac. A. Dudek, A. Kochański, K. Persak, Warszawa 2000.
Kolektywizacja wsi województwa lubelskiego w 1953 roku, wybór i oprac. K. Kozłowski, Warszawa 1999.
O budownictwie partyjnym. Uchwały Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej 1949–1953, Warszawa 1954.
Polska w dokumentach z archiwów rosyjskich 1949–1953, wybór i oprac. A. Kochański, G.P. Muraszko, A.F. Noskowa, A. Paczkowski, K. Persak, Warszawa 2000.

- Priezidium CK KPSS 1954–1964. Czernowije protokolnyje zapisi zasiedanij. Stienogrammy*, t. 1, red. A. Fursenko, Moskwa 2004.
- Protokoły posiedzeń Biura Politycznego KC PPR 1947–1948*, oprac. A. Kochański, Warszawa 2002.
- Protokoły z VI i VII Plenum Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej z 1956 r.*, oprac. W. Władyka i W. Janowski, Warszawa 2007.
- Sowietskij faktor w Wostocznoj Jewropie (1944–1953). Dokumenty*, red. T. Wołokitina, t. 2, Moskwa 2002.
- Szumiło M., *Dokumenty z moskiewskiej teczki Józefa Cyrankiewicza*, „Res Historica” 2013, nr 35.

Opracowania

- Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 1, 1944–1956, red. K. Szwagrzyk, Warszawa 2005.
- Brzeziński P., *Zapomniani dygnitarze. Pierwsi sekretarze Komitetu Wojewódzkiego PPR/PZPR w Gdańsku w latach 1945–1990. Szkice biograficzne*, Gdańsk 2013
- Janowski W., Kochański A., *Informator o strukturze i obsadzie personalnej centralnego aparatu PZPR 1948–1990*, Warszawa 2000.
- Kochański A., *Strzelecki Ryszard* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XLIV/4, z. 183.
- Królikowski J., *Generałowie i admirałowie Wojska Polskiego 1943–1990*, Toruń 2010, t. 2.
- Mołdawa T., *Ludzie władzy 1944–1991. Władze państwowe i polityczne Polski według stanu na dzień 28 II 1991*, Warszawa 1991.
- Paczkowski A., *Zalecono towarzyszowi Bierutowi*, „Polityka” 2002, nr 37
- Pawłowska A., *Władza, elity, biurokracja. Studium z socjologii polityki*, Lublin 1998.
- Persak K., *Struktura i skład centralnych instancji decyzyjnych KC PZPR* [w:] *Centrum władzy w Polsce 1948–1970*, red. A. Paczkowski, Warszawa 2003.
- Poksiński J., *Rola oficerów radzieckich w organach represji ludowego Wojska Polskiego w latach 1944–1956* [w:] *Elity władzy w Polsce a struktura społeczna w latach 1944–1956*, red. P. Wójcik, Warszawa 1992.
- Sawicki J.K., *Rola szkolnictwa partyjnego w kształceniu kadr politycznych PZPR (1949–1971)*, „Z Pola Walki” 1978, nr 4.
- Sobór-Świdarska J., *Jakub Berman. Biografia komunisty*, Warszawa 2009.
- Szumiło M., *Bazyli Hołod (1907–1963). Kariera ukraińskiego komunisty z ziemi włodawskiej* [w:] *Życiorysy w trzy kultury wpisane. Włodawskie biografie*, Radom–Włodawa 2008.
- Szumiło M., *Elita PPR i PZPR w latach 1944–1970 – próba zdefiniowania* [w:] *Elity komunistyczne w Polsce*, red. M. Szumiło i M. Żukowski, Warszawa–Lublin 2015.
- Szumiło M., *Pierwsi sekretarze komitetów wojewódzkich PZPR w latach 1948–1970 – portret socjologiczny* [w:] *Partia, państwo, społeczeństwo*, red. K. Rokicki, Warszawa 2016.
- Szumiło M., *Roman Zambrowski 1909–1977. Studium z dziejów elity komunistycznej w Polsce*, Warszawa 2014.
- Werblan A., *Stalinizm w Polsce*, Warszawa 2009.
- Wnuk-Lipiński E., *Demokratyczna rekonstrukcja: z socjologii radykalnej zmiany społecznej*, Warszawa 1996.